ТЕМАТИЧНИЙ БРИФ

Повернення до небезпечних прифронтових територій: аналіз факторів, що сприяють поверненню, та досвід людей, які повернулися до Херсонської області

Жовтень 2026 року | Україна

Вступ

Оскільки динаміка переміщення населення в Україні стала відносно стабільною, значна частка переміщених осіб продовжує повертатися на території поблизу лінії фронту. Повернення до зони в межах 30 кілометрів від лінії фронту або кордону з Російською Федерацією становлять близько третини всіх випадків повернення ВПО з лютого 2022 року[1]. Рішення про повернення часто зумовлені поєднанням таких факторів, як економічний тиск під час переміщення, доступність житла, сімейні обов'язки та обов'язки з догляду, прив'язаність до рідного дому, а також доступ до звичних послуг. Розуміння цих факторів та їхньої взаємодії є важливим для гуманітарних організацій, які прагнуть надати підтримку людям, які виїжджають з, повертаються до або залишаються у районах, де зберігаються безпекові ризики.

У липні 2026 року Ініціатива REACH у партнерстві з неурядовою організацією «Десяте квітня» провела якісне дослідження з метою отримання детального розуміння причин повернення людей до небезпечних районів Херсонської області (визначених як території в межах від 0 до 30 кілометрів від лінії фронту) та викликів, з якими вони стикаються після повернення. Збір даних включав 30 напівструктурованих інтерв'ю з людьми, які повернулися до м. Херсон та до чотирьох сільських населених пунктів: Киселівка, Посад-Покровське, Благодатне та Клапая. Дані інтерв'ю було проаналізовано за тематичними напрямками. Це дослідження має на меті надати інформацію для розробки стратегій таргетування та реагування організаціям, які займаються програмами повернення, реінтеграції та захисту в області та в громадах уздовж лінії фронту.

Мета дослідження полягала у наданні відповідей на три основні питання: *Що ускладнювало респондентам подальше перебування у місці переміщення та які фактори вплинули на їхнє рішення повернутися до прифронтових районів Херсонської області? Як на ці рішення вплинули міркування безпеки разом із сімейними обставинами, економічними факторами, питаннями житла й доступу до послуг? З якими проблемами стикалися респонденти після повернення, зокрема якими залишалися їхні незадоволені потреби, і за яких умов вони розглядали б можливість повторного переміщення?*

Ключові висновки

• **Рішення про повернення зумовлювалися сукупністю чинників, серед яких переважно згадувалися міжособистісні та емоційні аспекти. Найчастіше респонденти називали емоційну прив'язаність до дому (24 з 30) та сімейні обставини, зокрема возз'єднання сім'ї і необхідність доглядати за родичами (19 з 30).** Наступними за частотою згадування були економічні чинники, а також питання житла, землі та майна (ЖЗМ). Доступ до послуг і сприйняття безпекової ситуації згадувалися рідше. Більшість респондентів зазначали, що рішення про повернення було зумовлене поєднанням кількох чинників, а не однією окремою причиною.

• **Економічний тиск під час переміщення був одним із чинників, що спонукали людей до повернення, особливо серед респондентів, які виїхали нещодавно.** Респонденти, які, за отриманими даними, перемістилися у період з 2024 по 2026 роки частіше зазначали, що витрати, пов'язані з переміщенням, зокрема оренда житла, повсякденні витрати та вичерпання заощаджень, не дозволяли їм і надалі залишатися у місці переміщення. Втім, респонденти, які, за отриманими даними, перемістилися у 2022 році[2], частіше повідомляли, що під час переміщення їм вдалося знайти роботу або отримати виплати для внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Для респондентів, які повернулися до власного житла, повернення означало припинення витрат на оренду, однак не усувало фінансових труднощів. Деякі респонденти повідомляли про відсутність роботи, потребу в ремонті житла або витрати на комунальні послуги після повернення.

• **Повернення до м. Херсон і до сільських населених пунктів відбувалося за різними моделями. Порівняно з респондентами з Херсону, респонденти із сільської місцевості частіше зазнавали переміщення у 2022 році (13 із 15 проти 5 із 15) та залашалися в межах України (12 із 15 проти 5 із 15).** Також усі шість респондентів, які повідомили про заплановане повернення, проживали в сільських населених пунктах. Респонденти з м. Херсон частіше були переміщені у 2024–2026 роках і виїжджали за кордон, іноді лише на кілька місяців. Вони частіше зазначали, що не могли залишитися у місці переміщення через витрати, пов'язані з переміщенням (7 із 15 проти 2 із 15). Оскільки тип населеного пункту, час початку переміщення та місце переміщення тісно взаємопов'язані, ці відмінності не можна пояснити лише однією окремою характеристикою.

• **Покращення безпекової ситуації рідко було фактором, що спонукав до повернення.** Деякі респонденти (6 із 30) назвали безпеку однією з причин повернення. У кожному з цих випадків ідеться про порівняння з умовами в місці переміщення або про певні локальні зміни, наприклад, розмінування полів, а не про загальне покращення безпекової ситуації вдома. Чотири респонденти зазначили, що питання безпеки не вплинуло на їхнє рішення. Декілька респондентів повідомили, що після їхнього повернення безпекова ситуація погіршилася. Це свідчить про те, що рішення залишатися вдома вони ухвалювали незалежно від безпекової ситуації.

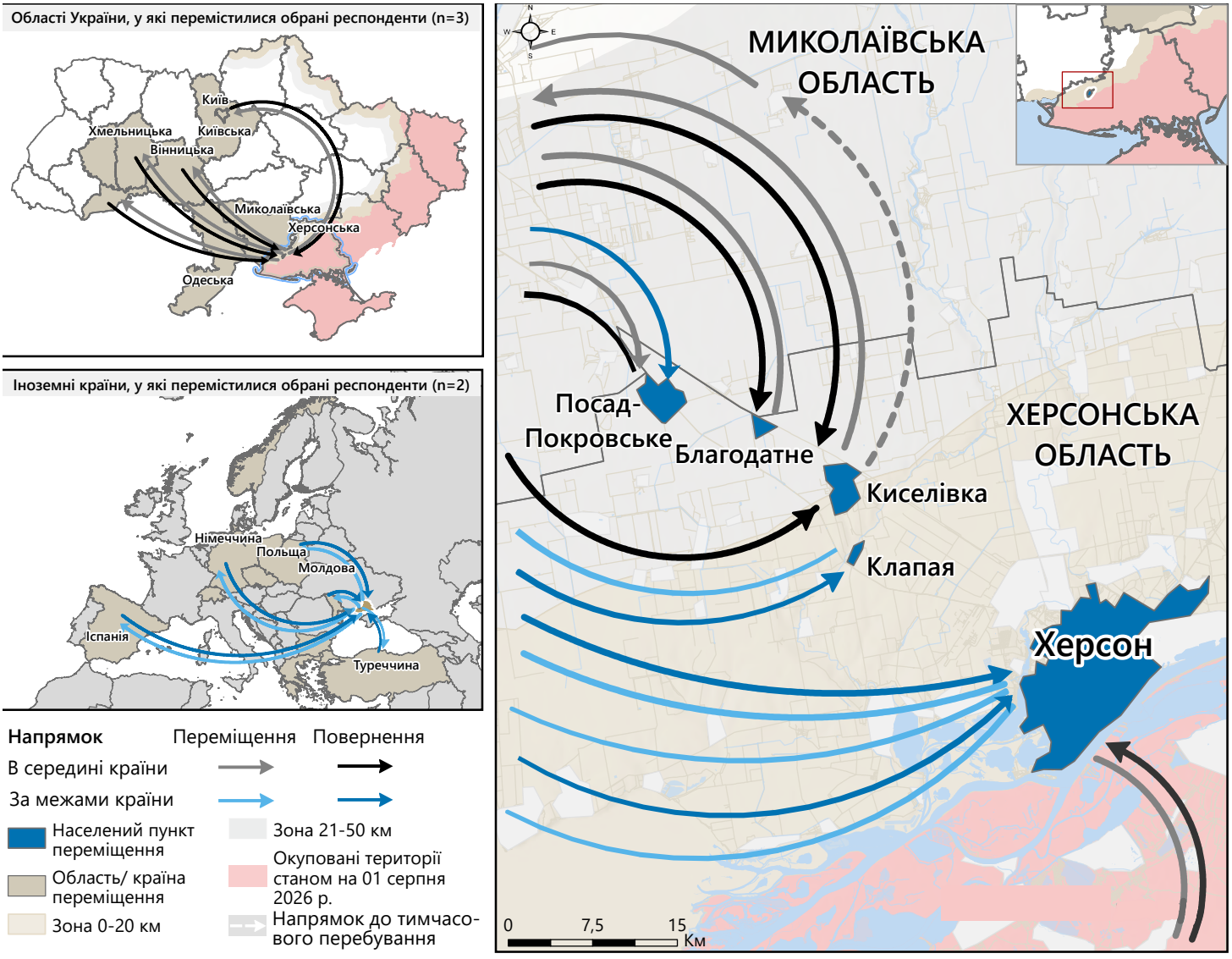
UKaid from the British people
Ukraine Response Consortium
REACH Informing more effective humanitarian action

• **Респонденти повідомили про відновлення зв'язків із родиною та місцевою громадою після повернення, однак близько половини з них зазначили, що мають незадоволені потреби в інших сферах.** Більше половини респондентів (16 із 30) вказали на незадоволені потреби після повернення. Найчастіше йшлося про доходи та засоби до існування, ремонт житла, медичну допомогу, витрати на комунальні послуги й освіту дітей. Ці потреби слід розглядати, насамперед, як продовження проблем, які існували під час вимушеного переміщення та посилилися через небезпечну ситуацію та пошкодження на прифронтових територіях, а також через вичерпання заощаджень під час перебування за межами рідного міста, а не як потреби, які виникли внаслідок повернення.

• **Повернення може бути тимчасовим: більшість респондентів, які мали намір залишитися у своєму населеному пункті, визначили обставини, за яких вони знову були б змушені виїхати.** З 18 респондентів, які заявили про намір залишитися, 13 назвали умови, за яких вони б знову перемістилися. Найчастіше йшлося про суттєве погіршення безпекової ситуації або руйнування їхнього житла. З інших 12 респондентів вісім назвали обставини, за яких вони б виїхали, не висловлюючи чіткого наміру залишитися, а чотири не змогли сформулювати однозначної позиції. Три респонденти до останнього повернення вже пережили повторне переміщення: вони виїжджали, поверталися, а згодом знову були змушені виїхати. Це свідчить про те, що для деяких людей повернення є частиною циклічного переміщення, а не остаточним рішенням залишитися вдома.

• **Критерії, за яких респонденти були б готові знову виїхати, залежали від певних особистих обставин.** 10 респондентів зазначили, що виїхали б у разі суттєвого погіршення безпекової ситуації, а три — лише в разі руйнування їхнього житла. Інші пов'язували таке рішення з безпекою своїх дітей або з необхідністю піклуватися про літніх родичів, які самі не погодилися б виїжджати. Респонденти, які розглядали можливі місця повторного переміщення, найчастіше називали сусідні міста, зокрема Миколаїв або Одесу, а не повторний виїзд за кордон.

• **Ймовірність використання допомоги з евакуацією та переселенням буде вищою, якщо враховуватиме те, як саме респонденти планують виїжджати.** Оскільки причини виїзду були пов'язані з безпекою дітей, потребами літніх родичів і станом житла, а також з огляду на те, що декілька респондентів уже пережили повторні переміщення або поверталися додому після нетривалого виїзду, більш відповідатиме їхнім потребам допомога, яка дасть змогу сім'ям залишатися разом, перебувати неподалік від дому та повертатися, щойно умови це дозволятимуть.

Карта 1: Переміщення та повернення окремих респондентів

Контекст: Повернення в Україні і Херсонській області

Темпи повернення в Україні сповільнилися порівняно з першими роками повномасштабного вторгнення, але й надалі залишаються важливою складовою динаміки переміщення населення в країні. Згідно з даними МОМ, станом на квітень-червень 2026 року, до місць свого постійного проживання повернулися 4,1 млн осіб, з них близько 1,1 млн повернулися з-за кордону[3]. Хоча масштабні повернення відбувались переважно протягом перших двох років повномасштабної війни, останнім часом повернення тривають, але мають повільніший темп та дедалі частіше відбуваються в межах однієї області, а не передбачають перетин державного кордону чи переміщення між областями[4].

Особливо серйозну загрозу в загальному контексті процесу повернення становить явище повернення до небезпечних територій. Близько третини всіх випадків повернення ВПО з лютого 2022 року (що, за підрахунками, становить 1,6 млн осіб) – це повернення у межах 30 км від лінії фронту або кордону з Російською Федерацією[1]. В Плані гуманітарних потреб і реагування на 2026 рік (ПГПР) передчасне повернення до небезпечних районів визначено як ризик у сфері захисту.[5]

Переміщення населення з Херсонської області було масштабним і триває з 2022 року. Перша хвиля масового переміщення відбулася під час окупації значної частини області, зокрема міста Херсон, Російською Федерацією, а також унаслідок бойових дій, що розгорнулися у 2022 році. У грудні 2022 року, за даними МОМ, кількість внутрішньо переміщених осіб з Херсонської області становила 12% від 5,9 млн ВПО загалом по Україні. Причому за оцінками 2022 року, населення області становило лише близько 2,4%[6] від загальної чисельності населення України. Хоча переміщення населення з Херсонської області досягло піку у 2022 році, воно тривало й надалі. У червні та липні 2025 року Управління ООН з координації гуманітарних справ (УКГС) повідомляло про переміщення людей із районів підвищеного ризику та посилення дії обов'язкових наказів про евакуацію для 44 населених пунктів на правобережжі Дніпра в Херсонській області[7].

Активні бойові дії, тимчасова окупація Російською Федерацією та атаки далекобійною зброєю призвели до високого рівня безпекових ризиків у Херсонській області, що негативно позначається на цивільному населенні. Із кінця 2022 року, коли українські сили відновили контроль над м. Херсон та прилеглою територією на правому (західному) березі Дніпра, лінія фронту в області залишається відносно незмінною та проходить уздовж річки.[8] З огляду на географічні особливості проходження лінії фронту в області, м. Херсон та інші населені пункти на правобережжі перебувають у зоні досяжності артилерії та безпілотників малої дальності, водночас залишаючись густонаселеними. З липня 2024 року оператори дронів на протилежному березі систематично наносять удари по цивільних особах, які перебувають на відкритому просторі, пересуваються пішки або користуються транспортом, а також по машинах швидкої допомоги та службах екстреного реагування. [8] За даними ACLED, у 2023 та 2024 роках більшість зафіксованих в Україні атак на цивільне населення припадала на підконтрольну уряду України частину Херсонської області на правому березі Дніпра. У 2024 році кількість таких атак зросла на третину, а безпілотники стали основним засобом ураження[9]. У 2025 році кількість дронових атак на цивільне населення уперше перевищила кількість атак із використанням усіх інших видів озброєння. Переважну більшість таких випадків було зафіксовано в Херсонській області[10]. Ця тенденція зберігалася й у 2026 році: у серпні 2026 року Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні зафіксувала в м. Херсон 25 загиблих і 334 поранених серед цивільного населення. У Херсоні було поранено більше цивільних осіб, ніж у будь-якому іншому місті, зазначеному в її звіті за цей місяць.[11]

Тривалі бойові дії також спричинили стійке забруднення територій та пошкодження. За даними Служби ООН з питань протимінної діяльності, Херсонська й Миколаївська області, разом із Харківською та Донецькою, належать до областей України з найвищим рівнем забруднення вибухонебезпечними предметами (ВНП). Водночас один із респондентів із Благодатного зазначив: «Незалежно від того, як нас зустрічали і наскільки гостинними були місцеві жителі, ми все одно хотіли повернутися додому».

Наявні дослідження щодо повернення людей до прифронтових районів України свідчать, що на рішення про повернення впливає не лише покращення безпекової ситуації, а й цілий ряд інших факторів. За попередніми оцінками, до факторів, які впливають на рішення про повернення, належать: возз'єднання сімей; житлові та економічні труднощі під час вимушеного переміщення; можливість повернутися до власного житла; а також сприйняття рівня безпеки. Згідно з аналізом домогосподарств, які повернулись до районів у межах 30 кілометрів від лінії фронту або кордону з Російською Федерацією, проведеним Ініціативою REACH у 2024 році, серед причин повернення 40% респондентів назвали возз'єднання сім'ї, а 29% – покращення безпекової ситуації. Водночас люди, які нещодавно повернулися до цих районів, частіше повідомляли про труднощі з пошуком житла (31%) та економічні проблеми (30%)[1] у місці переміщення. Якісні опитування, проведені в рамках цього дослідження в Сумській та Запорізькій областях, показали, що для більшості респондентів економічні, сімейні та емоційні міркування переважали поточні безпекові ризики[12].

Хоча переміщення населення з Херсонської області досягло піку у 2022 році, воно тривало й під час подальших загострень ситуації, а люди і досі продовжують повертаються до прифронтових територій. Ці райони залишаються під загрозою артилерійських обстрілів, дронових атак і впливу вибухонебезпечних предметів. Згідно з плануванням гуманітарного реагування, люди, які проживають поблизу лінії фронту, зокрема в Херсонській області, належать до категорій населення з найгострішими гуманітарними потребами в Україні.[13] Це дослідження надає додаткові якісні дані про досвід повернення людей до цих районів Херсонської області та умови, з якими вони стикаються після повернення.

Як приймалися рішення щодо переміщення та повернення

Переміщення

Більшість респондентів виїхали через окупацію, бойові дії або обстріли, однак час виїзду та інші обставини переміщення суттєво відрізнялися в межах вибірки. За отриманими даними, 18 респондентів уперше перемістилися у 2022 році під час окупації області та подальших бойових дій. У своїх свідченнях вони описували танки, що проїжджали через села, тижні, проведені в підвалах під час окупації, та обстріли, через які зникало електропостачання. Один із респондентів із Киселівки виїхав у квітні 2022 року після майже 40 днів, проведених у підвалі разом з іншими родинами. Респондент із Посад-Покровського виїхав у березні 2022 року лише після того, як родина дізналася, що дорога до Миколаєва безпечна для проїзду, оскільки раніше їм повідомляли, що по автомобілях відкривають вогонь.

«Танки проїжджали так часто, що я думала, що за кілька наступних днів село буде повністю зруйноване. Тому ми терміново вирішили виїхати всією родиною».

– респондентка з Киселівки

(переміщена до Миколаївської області та м. Київ)

У решти 12 респондентів переміщення розпочалося у 2024–2026 роках, здебільшого внаслідок локального загострення ситуації. Одна з респонденток із м. Херсон виїхала в січні 2026 року після тижня інтенсивних обстрілів поблизу її будинку. Інша виїхала до Одеси через п'ять-шість днів після потужних обстрілів на початку жовтня 2025 року. Ще одна респондентка з Киселівки виїхала влітку 2025 року після посилення атак безпілотників на трасі Миколаїв - Херсон, якою вона їздила на роботу. Також зазначалося про влучання у власний будинок респондента:

«Понад рік тому, у травні 2025 року, після обстрілу мого будинку, коли на мене обвалилися двоє вікон і дах, я зібрала свої речі та поїхала до родичів за кордон».

– респондентка з м. Херсон (переміщена до Чехії)

Хоча основною причиною переміщення для більшості респондентів була безпосередня фізична загроза, невелика частина опитаних (3 з 30) виїхала переважно через економічний тиск або певні сімейні обставини. Серед таких випадків були виїзд за кордон з економічних причин через втрату засобів до існування вдома, поїздки з метою догляду за членами сім'ї (наприклад, допомога родичам за кордоном після народження дитини), а також тимчасове переміщення, зумовлене наявними професійними обов'язками.

«Ми виїхали 10 січня, тому що стало зрозуміло: у Херсоні просто не було чим займатися. Нам потрібно було заробляти гроші, тож рішення про виїзд було зумовлене не стільки тим, що ми були біженцями, скільки бажанням заробити гроші й привезти їх назад в Україну».

– респондентка з м.Херсон (переміщена до Німеччини)

За отриманими даними, половина респондентів організовувала виїзд самостійно, користуючись власним автомобілем, мікроавтобусом або громадським транспортом, часто разом із родичами. Інші респонденти (9 із 30) скористалися допомогою волонтерів або організованою евакуацією. Зокрема, респондент із м. Херсон звернувся до місцевої ради та виїхав евакуаційним автобусом, а родина із села Благодатне виїхала разом із групою з 63 жителів гуманітарним коридором, організованим місцевою військовою адміністрацією.

Переміщення також призводило до роз'єднання сімей. Дев'ять респондентів розповіли про розлуку членів родини під час вимушеного переміщення. У деяких випадках частина домогосподарства залишалася вдома. Так, у респондентки з міста Херсон троє родичів залишилися вдома, тоді як вона разом із дитиною виїхала до Норвегії. В інших випадках члени родини переміщувалися до різних місць. Респондентка з Посад-Покровського спочатку перебувала з батьками в Тернопільській області, а згодом самостійно переїхала до Одеси. Ще одна респондентка розповіла, що її мати та молодший син, які на момент початку повномасштабного вторгнення перебували на оздоровленні в санаторії, згодом вирушили до Німеччини, куди пізніше приєдналася й сама респондентка.

Повернення

Майже всі респонденти (29 із 30) повернулися в період із грудня 2025 року до липня 2026 року, проте у респондентів із сільської та міської місцевості тривалість переміщення відрізнялася. Більшість респондентів із сільської місцевості виїхала у 2022 році й провела поза домом від трьох до чотирьох років, перш ніж повернутися в період із грудня 2025 року до квітня 2026 року. Для них переміщення було тривалим перебуванням в іншому місці, яке завершилося, коли умови вдома дозволили повернутися або коли ресурси для подальшого перебування в місці переміщення вичерпалися. Водночас сім респондентів, шість з яких були жителями м. Херсон, виїхали в період із жовтня 2025 року до лютого 2026 року та повернулися через один-шість місяців. Для них переміщення було короткостроковим реагуванням на період загострення ситуації, а не тривалим перебуванням в іншому місці.

«Це було скоріше психологічне рішення, адже ми вже втомилися сидіти там 4,5 роки й сподівалися, що нам доведеться повернутися. Ми чекали на слушний момент, коли війна скоро закінчиться, але цього не сталося, і ми повернулися у квітні 2026 року».

– респондентка з Благодатного (переміщена до Вінницької області)

Більшість респондентів розглядали своє повернення як довгострокове: 18 осіб заявили про намір залишитися у своєму населеному пункті, тоді як інші 12 або назвали обставини, за яких вони б знову виїхали (8 осіб), або не висловили чіткої позиції (4 особи). Водночас повернення не завжди було одноразовим переміщенням. Три респонденти, які повернулися до м. Херсон, до останнього повернення вже пережили переміщення, повернення додому та повторний виїзд. Одна літня жінка тричі переїжджала між Херсоном і домом своєї онуки в Кишиневі; інша жінка спочатку повернулася з Одеси, а згодом на триваліший час виїхала до Німеччини; третя протягом чотирьох років переміщувалася між Афінами, Києвом і Херсоном. Шість респондентів розповіли, що до остаточного повернення вони або хтось із членів їхніх домогосподарств уже відвідували свій дім. Одна літня респондентка, яка наприкінці березня 2026 року повернулася з Київської області, щоб запобігти замерзанню труб у своєму будинку, зазначила, що може знову виїхати до Київської області, якщо до зими війна не закінчиться, що свідчить про можливість сезонного переміщення.

Одинадцять респондентів розповіли, звідки отримували інформацію, ухвалюючи рішення про повернення. У більшості цих випадків джерелом інформації були сусіди, друзі, родичі або чоловік чи дружина, які залишалися в населеному пункті або вже повернулися до нього. Вони повідомляли, чи вціліли будинки, чи працюють магазини, ринки й аптеки та чи достатньо спокійною є ситуація для повернення. Респондентка з Киселівки зателефонувала друзям, які сказали, що «можна повертатися», після чого вона повернулася. Респондентка з Благодатного розповіла, що сусіди «надсилали відео» про те, що відбувалося з будинком родини. Загалом 12 респондентів зазначили, що під час переміщення регулярно підтримували зв'язок із населеним пунктом свого постійного проживання. Крім того, двоє з них стежили за місцевими телеграм-каналами, щоб відстежувати місця, де відбувалися обстріли.

Час переміщення, місце переміщення та населений пункт, до якого респонденти повернулися, тісно взаємопов'язані в межах вибірки. Із 18 респондентів, чиє переміщення вперше було зафіксовано у 2022 році, 13 повернулися до сільських населених пунктів, а 13 перебували під час переміщення в межах України. Із 12 респондентів, які зазнали переміщення у 2024–2026 роках, 10 повернулися до м. Херсон, а вісім під час переміщення перебували за кордоном. Отже, відмінності між респондентами із сільської місцевості та міста, описані в цьому огляді, також відображають відмінності щодо часу та місця їхнього переміщення і не можуть пояснюватися виключно типом населеного пункту.

«Ну, подзвонив сусід і сказав: „Повертайтеся, ми все ще тут, ринки працюють, все як і раніше". І це якось підбадьорило нас повернутися – тут є аптеки, магазини працюють».

– респондентка з м. Херсон (переміщена до Києва)

У трьох домогосподарствах у сільській місцевості основним джерелом інформації були чоловіки, які залишилися вдома або повернулися першими. У Благодатному чоловік однієї з респонденток «перевірив ситуацію та оцінив, чи достатньо безпечно повертатися». У Киселівці чоловік іншої респондентки повідомив, що маршрут «вже накритий цими [анти-FPV] сітками». Ще одна респондентка з Киселівки розповіла, що її чоловік приїхав «розвідати, подивитися, яка тут ситуація, адже ми працюємо на землі». У цих домогосподарствах інформацію збирали безпосередньо на місці члени родини, а не отримували з відкритих джерел. За винятком двох респондентів, які стежили за місцевими телеграм-каналами, згадки про офіційні джерела інформації були поодинокими. Одна з респонденток із Посад-Покровського отримувала офіційні повідомлення через вайбер і телеграм із запрошенням зареєструватися для отримання допомоги після повернення. Респондентка із Киселівки також згадала про можливість звернутися до старости села або представників місцевої влади.

Деяка інформація, зібрана або отримана респондентами, стримувала їхнє бажання повернутися. Друзі, з якими родина із Благодатного познайомилася під час переміщення, запропонували їм повернутися до місця переміщення та залишитися в них, щоб не наражати себе на небезпеку. Родичі однієї з респонденток із Киселівки також казали їй, що «повертатися все ще небезпечно». Крім того, неофіційна інформація з місця повернення також іноді свідчила не на користь повернення. Декілька респондентів повідомили, що після їхнього повернення ситуація погіршилася. Респондентка з Посад-Покровського розповіла, що в перші місяці вдома спала краще, ніж в Одесі, однак останнім часом безпілотники почали атакувати село. Респондентка з м. Херсон зазначила, що за чотири місяці після її повернення «стало небезпечніше».

Ці результати вказують на те, що рішення про повернення значною мірою ґрунтувалися на інформації з надійних особистих контактів, які повідомляли про поточну ситуацію, зокрема про стан житла, доступність місцевих послуг і нещодавні обстріли та атаки. Це може свідчити про те, що люди, які розглядають можливість повернення, частіше отримують інформацію про безпекову ситуацію, доступ до послуг і допомоги через родичів і сусідів, ніж через офіційні канали.

Така тенденція щодо пошуку інформації означає, що час повернення респондентів залежав від того, чи дозволяли це реальні умови. З 10 респондентів, які охарактеризували час свого повернення, шість назвали його запланованим, а п'ять – раптовим; в одному випадку були присутні елементи обох варіантів. Усі шість запланованих повернень відбулися до сільських населених пунктів, тоді як три з п'яти раптових повернень – до м. Херсон.

Заплановане повернення, як правило, відбувалося після того, як хтось із членів домогосподарства підготував житло або переконався, що воно придатне для проживання. Частіше так поверталися респонденти, які мали дохід під час переміщення: чотири з шести працювали в цей період, і лише одна респондентка зазначила, що витрати під час переміщення були причиною, через яку вона не могла залишатися в місці переміщення. Для деяких сільських домогосподарств, добробут яких залежав від обробки землі, повернення також було пов'язане з розмінуванням. У Благодатному чоловік однієї з респонденток повернувся першим, щоб розмінувати подвір'я, яке було заміноване під час перебування там окупаційних сил. Решта родини приїхала через два тижні.

«Коли чоловік дізнався, що акти про розмінування вже підписані, ми вирішили повернутися».

– респондентка з Киселівки (переміщена до Одеської та Черкаської областей)

У Посад-Покровському одна з респонденток «зробила невеликий ремонт, а потім переїхала», а інша перед поверненням власним коштом облаштувала в тимчасовому будиночку водопостачання, душ і туалет. Інші підготовчі дії стосувалися місця перебування під час переміщення. Респондентка, яка повернулася з Польщі, спочатку мала «завершити роботу там» і зібрати свої речі. А респондентка з Киселівки перед виїздом із Києва знайшла дистанційну роботу.

Раптове повернення зазвичай було зумовлене певними сімейними обставинами або всебічним виснаженням, а не зміною безпекової ситуації вдома. Одна з респонденток із м. Херсон повернулася з Німеччини після смерті дідуся, щоб організувати похорон і розпочати оформлення спадщини. Вона назвала це «вимушеним терміновим поверненням», до якого «взагалі ніяк не готувалася». Інша респондентка повернулася до Киселівки після того, як її батько переніс інфаркт. Ще одна літня респондентка взимку повернулася до м. Херсон із Київської області, оскільки в її будинку продовжували працювати системи водопостачання та опалення, і вона боялася, що труби замерзнуть і лопнуть. Ще одна респондентка, яка повернулася до м. Херсон з Одеси, описала одразу кілька чинників, що вплинули на її рішення: витрати на оренду житла та комунальні послуги в Одесі, які перевищували розмір її пенсії, необхідність і надалі оплачувати утримання власного житла в Херсоні та тугу за домом. За її словами, вона «просто вже не витримувала» переміщення.

Заплановані й раптові повернення мали спільні риси: в обох випадках час повернення визначався поєднанням труднощів під час переміщення та певних обставин удома. Раптове повернення часто ставало переломним моментом після тривалого накопичення труднощів. Респондентка, яка повернуся з Одеси, сплачувала оренду, що перевищувала розмір її пенсії, тоді як її власне житло в Херсоні залишалося порожнім. Інша родина повернулася з Норвегії, коли заощадження вичерпалися, а строк дії паспортів наближався до завершення. Водночас заплановане повернення також часто зумовлювалося труднощами в місці переміщення та умовами вдома. Респондентка з Киселівки запланувала повернення з Болгарії «коли стало зрозуміло, що заощадження закінчуються», а її чоловік повідомив їй, що маршрут був «відносно спокійним».

Ці висновки свідчать про те, що час повернення визначався моментом, коли чинник, що спонукав виїхати з місця переміщення, наприклад, зростання витрат або вичерпання заощаджень, збігався з чинником, що сприяв поверненню, або певними умовами вдома, наприклад, невідкладні сімейні обставини, придатне для проживання житло, розмінована земля або присутність удома члена родини, який міг підготуватися до повернення всього домогосподарства. Сільські домогосподарства частіше мали як достатньо часу, так і члена родини, який залишався вдома, щоб підготуватися. Водночас повернення до м. Херсон частіше відбувалося без попереднього планування, що відповідає меншій тривалості переміщення багатьох респондентів із міста.

Домогосподарства часто поверталися не всією родиною одночасно, і в кількох випадках чоловіки поверталися першими. Вісім респондентів розповіли, що після повернення проживали окремо принаймні від одного члена свого домогосподарства. У чотирьох домогосподарствах у сільській місцевості чоловік, іноді разом із дорослим сином, повертався першим, щоб прибрати житло або подбати про його безпеку, а решта родини приїжджала пізніше. У Киселівці чоловік і син однієї з респонденток «усе прибрали й помили», перш ніж вона приїхала разом із донькою. Інша респондентка з Киселівки зазначила: «Спочатку повернувся мій чоловік, а згодом повернулася і я».

Як і у випадку з гендерними чинниками, вік, як виявилось, також впливав на рішення про повернення. Час повернення дітей залежав від їхнього навчання: деякі діти поверталися лише після завершення навчання, одна дитина повернулася раніше за матір, щоб знову відвідувати свою школу, а інші залишалися в інших місцях, щоб продовжувати навчання. Наприклад, респондентка з Посад-Покровського повернулася разом із молодшою донькою, тоді як її син навчався в школі в Одесі та проживав із батьком, а старша донька залишалася в Болгарії.

Члени родин не завжди погоджувалися щодо часу повернення або його безпечності. У п'яти свідченнях родичі відмовляли респондентів від повернення або наполягали на тому, щоб вони знову виїхали. У чотирьох із цих випадків респонденти старшого віку (від 67 до 78 років) розповідали про заперечення з боку дорослих дітей або онуків. Донька та онука респондентки, яка повернулася до Херсона з Кишинева, сказали їй: «Мамо, ти ніби сама просишся на смерть, ти не думаєш про нас». Респондентка з Благодатного розповіла, що діти просили її не їхати, «але я дуже хотіла повернутися». Літнє подружжя, яке через вимушене переміщення перебувало в Туреччині, скасувало заплановане повернення в день руйнування Каховської дамби через заперечення дітей і повернулося лише у 2026 році. Респондентка з Херсону розповіла, що її онук, який раніше намагався відмовити її від виїзду з Києва, тепер закликає її повернутися. Попри це, усі п'ять респондентів зрештою повернулися.

Через обов'язки з догляду, переважно за літніми родичами, рішення про повернення залежало від потреб членів сім'ї, які залишилися вдома. 12 респондентів назвали обов'язки з догляду одним із чинників, що спонукали їх до повернення. Дехто повернувся, щоб доглядати за літніми або хворими родичами, які залишилися вдома. Одна з респонденток повернулася до Херсона з Одеси, зокрема заради батьків свого чоловіка, які «не хотіли виїжджати». Вона пояснила: «Їм обом по 84 роки. Я маю про них піклуватися». Респондентка з Киселівки повернулася після того, як її батько переніс інфаркт. Інша респондентка з Херсона повернулася з Чехії, коли стан здоров'я літнього родича погіршився, а її чоловік уже не міг самостійно забезпечувати необхідний догляд. Водночас потреба доглядати за членами родини могла й утримувати респондентів у місцях вимушеного переміщення. Після першої поїздки додому респондентка з Киселівки повернулася до Чернівців через безпекову ситуацію, а також тому, що члени її родини потребували там постійного медичного лікування.

Вимушене переміщення призвело до роз'єднання деяких родин, і повернення не допомогло подолати цю проблему. Вісім респондентів розповіли, що після повернення жили окремо від принаймні одного члена домогосподарства; сім з них – у сільських населених пунктах, де діти навчалися або проживали в інших областях чи за кордоном, а деякі респонденти тепер жили самі. Повернення дало респондентам змогу бути ближче до одних родичів, тоді як інші члени їхніх родин і надалі залишалися в інших місцях.

«Я хочу бачити свою родину, хочу, щоб усі зібралися разом у нашому місті. Але зараз усі розкидані хто де, і ми не бачимося по два-три роки»

– Респондентка з Посад-Покровського (переміщена до Хмельницької області)

Тринадцять респондентів розповіли, що отримували фінансову підтримку від членів родини, переважно під час вимушеного переміщення, а в деяких випадках – і після повернення. Зокрема, дорослі діти оплачували оренду житла та комунальні послуги для літніх батьків, а батьки надсилали гроші дочці, яка має маленьких дітей.

Економічні та житлові чинники повернення

Економічні та житлові питання водночас виступали факторами, що спонукали людей залишати місця вимушеного переміщення, і факторами, що спонукали до повернення в місця постійного проживання, проте їхня значущість суттєво відрізнялася серед респондентів. Половина опитаних (15 із 30) назвали економічні або фінансові причини повернення, а 14 респондентів згадали про нерухомість або земельні ділянки. Для одних витрати, пов'язані з переміщенням, стали непосильними; для інших наявність роботи або власного житла робила повернення більш практичним варіантом. У більшості випадків ці міркування поєднувалися з сімейними та емоційними причинами, а не були єдиними чинниками.

Житло та вартість проживання

Витрати, пов'язані з переміщенням, стали фактором, що спонукав до повернення, переважно для респондентів, які були переміщені нещодавно та мали обмежений дохід або взагалі його не мали. 19 респондентів оплачували житло під час переміщення, а 15 розповіли про фінансовий тиск, пов'язаний із загальними витратами на проживання, серед них 11 осіб платили за житло. Дев'ять респондентів описали цей фінансовий тиск як одну з причин, через які вони не могли й надалі залишатися в місцях переміщення: 7 з 12 респондентів, які були змушені виїхати у 2024–2026 роках, проти 2 з 18 респондентів, які виїхали у 2022 році. Для людей із фіксованими доходами сама лише орендна плата могла перевищувати їхні доходи. Одна з респонденток із Клапаї витрачала «понад половину своєї зарплати» на житло та комунальні послуги в Іспанії, а респондентка з Киселівки розповіла, що їй довелося облаштовувати порожню орендовану квартиру «буквально з нуля».

Економічний тиск був найсильнішим у тих випадках, коли перебування у вимушеному переміщенні фінансувалося за рахунок заощаджень або пенсій, а не за рахунок заробітку чи виплат для ВПО. Із дев'яти респондентів, які назвали економічний тиск однією з причин повернення, шість покладалися на заощадження, а три – на пенсії; одна з них також працювала під час вимушеного переміщення, але повернулася після втрати житла. Сім'я з Киселівки повернулася, коли їхні заощадження почали вичерпуватися, а допомогу на оплату житла для ВПО було скорочено, через що вони більше не могли сплачувати оренду. Водночас респонденти, які виїхали у 2022 році, частіше повідомляли, що знайшли роботу під час переміщення (11 із 18 проти 1 з 12) та отримували виплати для ВПО (7 із 18 проти жодного з 12), хоча залежність від заощаджень була подібною в обох групах (8 із 18 та 7 із 12).

Повернення зменшило фінансовий тягар, пов'язаний із переміщенням, для респондентів, які мали власне житло, до якого могли повернутися, насамперед завдяки усуненню витрат на оренду. Респондентка, яка повернулася з Одеси й одночасно оплачувала своє житло в Херсоні та орендовану квартиру в Одесі, зазначила, що, «залишаючись

удома, щомісяця заощаджуватиме 8 000 грн». Респондентка з Посад-Покровського зауважила, що без витрат на оренду «ці гроші можна буде використати на інші потреби».

Попри це, фінансовий тиск зберігався і після повернення, особливо через витрати на комунальні послуги. Опалення, комунальні платежі та ремонт і надалі становили значне фінансове навантаження, причому за словами однієї літньої респондентки, пенсіонери особливо неспроможні покривати такі витрати:

«Пенсіонерам усюди важко оплачувати комунальні послуги та газ. Адже, щоб опалювати такий будинок, потрібно 4 000 гривень, а моя пенсія становить лише 3 400».

– респондентка з Херсону (переміщена до Молдови)

Вона зазначила, що оплата комунальних послуг була для неї пріоритетнішою за придбання продуктів харчування: «Навіть якщо доведеться голодувати, за комунальні послуги потрібно платити».

Здатність покривати ці витрати може залежати від фінансового становища людини під час переміщення. Респонденти, які витратили свої заощадження в період переміщення, поверталися, практично не маючи фінансових резервів для покриття додаткових витрат після повернення.

Залежність від стратегій подолання труднощів для покриття основних витрат, зокрема комунальних послуг, підтверджується результатами Оцінки мультисекторальних потреб (MSNA), проведеною Ініціативою REACH в Херсонській області у 2026 р. 68% домогосподарств в області вдавалися до стратегій подолання фінансових труднощів, пов'язаних із засобами до існування, щоб задовольнити основні потреби. З них 33% використовували стратегії кризового рівня, а 5% – надзвичайного рівня. Серед домогосподарств, які відповідали на питання про причини застосування таких стратегій, найчастіше зазначалося про необхідність покриття витрат на охорону здоров'я (44%) та придбання продуктів харчування (40%), а також доступ до основних комунальних послуг, зокрема електроенергії та енергоресурсів (20%), а також на оренду житла або забезпечення належних житлових умов (12%). Серед домогосподарств, у складі яких була принаймні одна доросла особа віком від 60 років, 63% застосовували стратегії подолання труднощів, пов'язаних із засобами до існування, зокрема 34% вдавалися до стратегій кризового рівня, порівняно з домогосподарствами, у яких усі дорослі були молодшими за 60 років, а ці показники становили відповідно 75% і 31%. Загалом 46% домогосподарств витратили або вичерпали свої заощадження, щоб задовольнити основні потреби, причому домогосподарства, які повернулися, мали подібний показник (47%).[14] У поєднанні зі свідченнями респондентів ці дані вказують на те, що домогосподарства в області покривають основні витрати, зокрема на харчування, комунальні послуги та охорону здоров'я, використовуючи заощадження й інші активи, внаслідок чого їхня здатність долати нові потрясіння зменшується.

Проживання в приймаючих сім'ях та у житлі, наданому державою, дозволяло знизити витрати, але часто було нестабільним або мало неналежні умови, причому погані або небезпечні умови проживання посилювали економічні фактори, що спонукали до повернення. Половина респондентів (14 із 30) під час вимушеного переміщення проживали в родичів або друзів, а вісім мешкали в житлі, наданому державою, зокрема в центрах прийому, гуртожитках або соціальному житлі. Такі варіанти проживання давали змогу уникнути орендної плати або зменшити її, проте залежали від того, чи могли господарі й надалі приймати переселенців, або від умов відповідної програми. Шість респондентів зазначили, що їм бракувало особистого простору або приватності, а декілька осіб втратили житло, отримавши попередження про необхідність виїхати в дуже короткий термін: сім'я з Киселівки протягом двох місяців безкоштовно проживала в друзів у Болграді, доки мати власників житла не повернулася з-за кордону. Після цього сім'я була змушена переїхати до орендованого житла в Умані. Респондентка з м. Херсон провела перші тижні в Норвегії в кімнаті центру прийому площею близько п'яти квадратних метрів зі спільними кухнею та ванною кімнатою. Двоє респондентів у Німеччині розповіли, що взимку жили в наметах, після чого один із них переїхав до гуртожитку, де постійно з'являлася чорна пліснява. Респондентка з Благодатного розповіла про господарів, які були «дуже зосереджені на грошах, на заощадженні», настільки, що «митися можна було лише раз на тиждень». За її словами, до неї ставилися «як до найманої працівниці». Навіть коли умови проживання були хорошими, брак приватності та можливості самостійно ухвалювати рішення ускладнював тривале проживання в інших людей.

«Загалом усі основні потреби були забезпечені. Будинок був просторий, але психологічно було важко пристосуватися до розпорядку життя інших людей... Усе ж краще, коли кожен живе у власному домі».

– респондентка з Киселівки (переміщена до Болгарії)

Водночас безоплатне житло або житло з частковою оплатою саме по собі не було достатньою умовою для того, щоб респонденти залишалися в місцях переміщення. Респондентці з Благодатного місцева адміністрація у Вінницькій області безкоштовно надала будинок, а також запропонувала її синові місце в місцевому ліцеї, а їй самій – роботу в міській раді. Вона повернулася додому після того, як її заробітна плата за місцем проживання знову стала відповідати повній зайнятості, а організації розпочали відбудову пошкодженого сімейного будинку, що потребувало присутності когось із членів родини. Сім'я, якій надавала підтримку норвезька влада, повернулася після того, як заощадження вичерпалися, а термін дії паспортів наближався до завершення. Зрештою, члени сім'ї дійшли висновку, що «вдома умови виявилися кращими». Загалом п'ять з восьми респондентів, які проживали в житлі, наданому державою, назвали економічні причини повернення; у трьох випадках такою причиною була наявність роботи вдома.

Можливість повернутися до власного житла була одним із найчастіше згадуваних чинників, що спонукали до повернення (14 із 30). Це пояснювалося як бажанням припинити сплачувати орендну плату, так і необхідністю виконувати певні обов'язки. Респонденти поверталися, щоб запобігти замерзанню труб, уберегти майно від мародерства, доглядати за домашніми тваринами чи садом, а також врегулювати питання спадщини. Для кількох респондентів право власності на житло залишалося важливим навіть тоді, коли будинок було пошкоджено.

«Ну, перш за все, це мій власний дім. По-друге, мені не потрібно платити за квартиру чи будинок. Це мої власні чотири стіни. Адже в Україні більше немає місця, де я могла би у когось зупинитися чи жити. Для цього потрібні гроші. А цей будинок – мій. Так, його зруйновано. Ми намагаємося його відремонтувати, але це все одно мій власний дім».

– респондентка з м. Херсон (переміщена до Норвегії)

У сільських населених пунктах земля та городи були частиною господарської діяльності домогосподарств. 10 респондентів згадали про город або ферму в місці свого походження, 9 з них проживали в сільській місцевості. Респондентка з Посад-Покровського протиставила квартиру на п'ятому поверсі, де «не можна нічого виростити самому, навіть помідора», можливості вирощувати власні овочі вдома. Сім'я з Киселівки повернулася, щоб продовжити обробляти орендовану землю, використовуючи власну техніку: «Ми мусили продовжувати працювати – це наше основне джерело доходу». Для деяких сільських домогосподарств можливість користуватися полями також залежала від розмінування. Одна з респонденток із Благодатного розповіла, що після виїзду сім'я втратила засіяні посівами 80 гектарів землі та сімейний бізнес.

Працевлаштування

Деякі респонденти (10 із 30) змогли покращити своє фінансове становище після повернення завдяки відновленню попередньої роботи або працевлаштуванню, однак для інших (10 із 30) безробіття зберігалося й після повернення. 12 респондентів повідомили, що не могли знайти роботу під час вимушеного переміщення: п'ять з них перебували за кордоном, а сім – в межах України. Респонденти, які перебували за кордоном найчастіше називали перешкодами юридичні обмеження та мовний бар'єр. Респондентка в Норвегії не могла працювати, доки не завершила інтеграційну програму, яка «триває до півтора року», а респондентка в Польщі зазначила, що в неї «не було жодних документів... для працевлаштування». 10 респондентів, дев'ять з яких перебували за кордоном, повідомили про мовний бар'єр. Навіть коли роботу вдавалося знайти, вона часто не відповідала кваліфікації респондентів. Респондентка в Німеччині зазначила, що без знання мови «єдине, де можна працювати, – це прибиральницею або на складі», а респондентка в Чехії виявила, що її українська кваліфікація «там нікому не була потрібна». В Україні респонденти знаходили роботу частіше (8 з 17 проти 4 з 13), хоча нерідко йшлося про неофіційне працевлаштування. Чоловік і дорослий син респондентки з Благодатного працювали неофіційно у Вінницькій області, а інша респондентка з Благодатного збирала ягоди на полях. Згодом обидві респондентки повернулися до роботи, якою займалися до переміщення.

Шість респондентів прямо пов'язали своє повернення з пропозицією роботи, поновленням на попередній посаді або впевненістю в тому, що вдома матимуть можливість працевлаштуватися. Респондентка з Благодатного повернулася після того, як її посаду було відновлено з оплатою за повною ставкою, а сільський голова повідомив їй про потребу повернутися на робоче місце. Респондентка з Киселівки зазначила: «Можливо, якби тут не було роботи, то, тоді рішення було б іншим». Інша респондентка розповіла:

> *«Мені запропонували тут роботу. Я сподівалася, що нарешті зможу заробляти гроші. Це було першою причиною. Другою причиною стало те, що стан здоров'я моєї свекрухи постійно погіршувався. Мій чоловік сказав, що нам доведеться або перевезти її до нас, або допомагати доглядати за нею, оскільки іноді її стан буває дуже важким протягом двох-трьох днів поспіль. І по-третє, мої власні заощадження вичерпалися. Отже, три причини в одній».*
>
> *– респондентка з м. Херсон (переміщена до Чехії)*

Повернення не гарантувало працевлаштування. 19 респондентів розповіли про свою ситуацію із зайнятістю після повернення, і близько половини з них (10 із 19) повідомили, що не мають роботи. Інші змогли знайти роботу або покращили свої умови праці, найчастіше повернувшись до роботи, яку виконували до переміщення.

Літні респонденти мали найменше можливостей знайти роботу як під час переміщення, так і після повернення. Жоден із семи респондентів віком старше 60 років не зміг працевлаштуватися під час переміщення, і лише двоє повідомили про покращення доходів домогосподарства після повернення завдяки власній роботі або працевлаштуванню когось із родичів. Більшість покладалася на пенсії (5 із 7) та допомогу родичів (5 із 7). Можливості працевлаштування також відрізнялися залежно від типу населеного пункту. Респонденти із сільської місцевості частіше повідомляли про наявність роботи як під час переміщення (10 з 15 проти 2 з 15 у м.Херсон), так і після повернення (7 з 15 проти 3 з 15).

Небезпека, втрата попереднього місця роботи та вичерпання заощаджень обмежували можливості відновлення економічного становища після повернення, особливо в Херсоні. Колишнє місце роботи однієї з респонденток – торговельний центр – «більше не існує», а інша респондентка зазначила, що не може знайти роботу, «тому що це надто небезпечно». Половина респондентів (15 із 30) під час переміщення покладалася на заощадження, що послабило їхню фінансову стійкість після повернення, і цю проблему не можна було б негайно вирішити шляхом працевлаштування. Респондент, який нині живе в Херсоні за рахунок заощаджень, зазначив, що вони «рано чи пізно неминуче закінчаться».

Фінансове становище після повернення

Фінансове становище після повернення було неоднорідним, і для багатьох респондентів повернення не означало припинення фінансового тиску. Шість респондентів вказали на покращення фінансового становища після повернення, зокрема завдяки тому, що їм більше не потрібно було платити за оренду житла або хтось із членів домогосподарства знайшов роботу. Літня респондентка з Херсона зазначила, що життя «трохи полегшилося», оскільки її донька почала працювати, а респондентка, яка повернулася з Одеси, сказала, що тепер у неї «залишається трохи зайвих грошей». Водночас 12 респондентів вказали на фінансову нестабільність після повернення, пов'язану зі зростанням цін, припиненням виплат для ВПО та відсутністю роботи. Респондентка, яка повернулася з Німеччини, зазначила, що її становище «погіршилося, я не працюю», а респондентка із Благодатного повідомила, що її становище «дещо погіршилося», оскільки виплати для ВПО припинилися. Інші респонденти повідомляли, що суттєвих змін не відбулося: «Не стало ні краще, ні гірше».

Повернення до власного житла позбавило необхідності платити за оренду, але призвело до інших витрат, зокрема на ремонт та комунальні послуги. 10 респондентів повідомили про пошкодження житла після повернення, зокрема 6 з 14 респондентів, які назвали наявність власного житла однією з причин повернення. Пошкодження житла, ймовірно, є проблемою не лише тих, хто повернувся. Водночас чотири з цих десяти респондентів під час переміщення також використовували свої заощадження, що могло зменшити їхню спроможність оплачувати ремонт. Респондент із Херсона повернувся до квартири без вікон; інша респондентка похилого віку проживає в будинку свого сина, де дах залишається пошкодженим уже три роки, а тимчасове покриття з поліетиленової плівки їй довелося двічі встановлювати власним коштом; сім'я у Посад-Покровському мешкає в літній кухні та тимчасовому будиночку, оскільки їхній будинок було зруйновано внаслідок влучання снаряда. Можливість провести ремонт і отримати компенсацію залежала від наявності документів. Респондентка із Посад-Покровського зазначила, що її будинок не підлягав відновленню, оскільки «на цей будинок немає документів». Інша респондентка з Херсону боялася їхати до свого району, де проживала раніше, щоб зареєструвати пошкоджене майно.

Літні респонденти, які жили на пенсію, мали найменше можливостей покривати ці додаткові витрати. П'ять із семи респондентів віком 60 років і старше покладалися на пенсійні виплати, а п'ять отримували підтримку від родичів. Літня респондентка, яка повернулася до Херсона, виявила, що «холодильник порожній, шафа порожня», і їй довелося знову робити запаси продуктів. Інша респондентка очікувала, що їй доведеться «переглянути графік оплати» комунальних послуг, додавши, що «діти якось допоможуть».

Окрім витрачання заощаджень під час переміщення, свідчення респондентів вказують на те, що після повернення витрати домогосподарств змістилися з орендної плати на ремонт житла, опалення та поповнення запасів продуктів і товарів першої необхідності. Причому багато домогосподарств повернулися, маючи незначний фінансовий резерв на випадок нових потрясінь, зокрема повторного переміщення.

Доступ до послуг

Доступ до послуг рідше ставав безпосередньою причиною повернення, ніж сімейні, економічні чи житлові міркування, однак він впливав як на складність перебування в переміщенні, так і на умови життя після повернення. Сім респондентів, п'ять з яких перебували за кордоном, назвали доступ до послуг однією з причин повернення. Їхні аргументи стосувалися безперервності отримання медичної допомоги, вартості та права на отримання виплат і послуг за місцем реєстрації, а не вищої якості таких послуг.

Доступ до адміністративних послуг

Доступ до державних послуг не згадувався як чинник, що спонукав до виїзду або повернення, однак він впливав на умови, з якими респонденти стикалися під час переміщення та після повернення. В одному випадку терміни повернення були визначені ситуацією з документами: сім'я з Норвегії повернулася, коли термін дії їхніх паспортів добігав кінця, а продовжити їх там не було можливості.

Більшість респондентів, які були переміщені в межах України, зазначили, що швидко отримали статус ВПО, однак труднощі виникали, коли виплати припинялися або для отримання документів потрібно було особисто відвідати відповідну установу. Респондентка з Киселівки отримала довідку ВПО в Центрі надання адміністративних послуг «щойно ми приїхали», а респондентка з Благодатного зареєструвалася «одразу». Водночас респонденту, який був переміщений до Одеси, припинили виплату допомоги для ВПО через те, ще він був зареєстрований як приватний підприємець, а після того, як його «відправляли з одного кабінету в інший», йому довелося їхати назад до Херсона, щоб отримати паперові копії документів. Літня респондентка в Одесі чотири дні стояла в черзі в центрі для ВПО, перш ніж вирушити до Доброславу, щоб потрапити до відділення Пенсійного фонду.

Респонденти, які перебували за кордоном (13 із 30), мали різний досвід оформлення правового статусу: від швидкої реєстрації до тривалої невизначеності. 10 респондентів розповіли про процедуру оформлення статусу захисту за кордоном. Респондентка у Швейцарії отримала статус захисту «на третій день» після прибуття, а респондентка в Греції отримала статус захисту та медичне страхування після розміщення в центрі прийому біженців. Водночас в Іспанії респондентка описала процедуру, яка передбачала відвідування «великої кількості установ» і щорічне поновлення статусу. Двоє респондентів похилого віку не мали легального статусу: один із них зареєструвався в Молдові лише після того, як провів у країні на три місяці довше, ніж дозволялося, побоюючись депортації, а літня подружня пара в Туреччині проживала там без легального статусу і була змушена «переховуватися», отримавши попередження про можливі перевірки. Після повернення чотири респонденти зазначили, що потребували правової допомоги, зокрема з питань оформлення документів для отримання компенсації за пошкоджене майно та врегулювання заборгованості за комунальні послуги.

Доступ до освіти

17 респондентів розповідали про питання освіти дітей: 13 – у контексті переміщення, а 10 – після повернення, причому шість з них згадували обидва періоди. Для деяких сімей завершення навчання в українській системі освіти було однією з причин повернення. Респондентка, яка повернулася з Норвегії, не уявляла, як її дитина зможе скласти за кордоном національний тест після 11-го класу. Інша респондентка повернулася зі Швейцарії, щоб її донька могла вступити до українського університету, а не чекати ще один-два роки, доки досягне необхідного рівня володіння німецькою мовою. Дочка з Киселівки повернулася раніше за матір, оскільки хотіла бути зі своїми вчителями та друзями. Водночас інші сім'ї відклали повернення через навчання дітей: сім'я з Киселівки не повернулася після деокупації через питання освіти дітей. Під час переміщення кілька сімей продовжували навчання дітей в українських школах дистанційно, іноді оплачуючи послуги репетиторів.

Водночас обмежена доступність очного навчання та послуг із догляду за дітьми після повернення ускладнювала як навчання дітей, так і можливість батьків працювати. Після повернення можливості очного навчання залишалися обмеженими. Респонденти з Посад-Покровського та окремих районів Херсона зазначили, що школи не працювали в очному форматі, а в Благодатному початкові класи частково навчалися дистанційно. Син однієї з респонденток залишився в Одесі з батьком, щоб відвідувати школу. Таким чином, повернення возз'єднало одну частину домогосподарства, водночас розділивши іншу. Для однієї з матерів у Посад-Покровському доступність школи та дитячого садка визначала, де сім'я могла оселитися: «Якби йшлося лише про медичну допомогу – ні, але школа й дитячий садок – вони необхідні». Через відсутність місць у дитячих садках дві матері в Посад-Покровському не могли шукати роботу.

Доступ до медичного обслуговування

Медична допомога спонукала респондентів до повернення переважно завдяки довірі до знайомих лікарів і високій вартості лікування за кордоном. Водночас доступ до медичних послуг після повернення обмежували брак медичного персоналу та небезпека пересування. 23 респонденти розповіли про доступ до медичної допомоги під час переміщення, а 20 – після повернення.

Досвід отримання медичної допомоги під час переміщення був неоднозначним. Деякі респонденти, які перебували за кордоном, розповідали про платні консультації, мовний бар'єр та обмеження, пов'язані з їхнім правовим статусом. Так, респондентка в Кишиневі заплатила суму, еквівалентну 1 800 грн, за консультацію лікаря, перш ніж зареєструвалася для отримання статусу захисту в Молдові. Літнє подружжя в Туреччині, обоє з хронічними захворюваннями, не могли отримати лікування через відсутність легального статусу в країні. Інші респонденти розповідали про безоплатне медичне страхування, стоматологічну допомогу та окуляри у Швейцарії або про безоплатне лікування для ВПО у приватній клініці у Вінницькій області. В Україні респонденти загалом оцінювали доступність медичного обслуговування як достатню.

У деяких випадках доступ до медичної допомоги спонукав респондентів повернутися додому, це було пов'язано з можливістю продовжувати лікування та довірою до знайомих лікарів, особливо серед людей із тяжкими або хронічними захворюваннями. Літня респондентка з Херсону охарактеризував рівень медичної допомоги в Молдові як «дуже низький», а респондентка, яка повернулася з Норвегії, зазначила, що «медична допомога, освіта та документи» були «краще тут, набагато краще».

> *«Оскільки я належу до пацієнтів із дуже високим ризиком – у мене був рак IV стадії та інвалідність, – мої лікарі тут. Я їм довіряю, і вони лікують мене вже багато років».*
>
> *– респондентка з Херсону (переміщена до Польщі)*

Обізнаність про наявність послуг не завжди гарантувала доступ до них. У Херсоні респонденти розповідали про «дуже, дуже малу кількість лікарів», шестимісячні черги на прийом до вузького спеціаліста та невизначеність щодо того, куди везти родича – до лікарні в Херсоні чи в Миколаєві. У сільських населених пунктах первинну медичну допомогу часто надавали сімейні лікарі, які приїжджали раз на тиждень,

мобільні аптеки та виїзні фахівці, однак для отримання спеціалізованої медичної допомоги потрібно було їхати до інших населених пунктів.

«У нас в амбулаторії є аптека, а раз на тиждень приїжджає сімейний лікар – терапевт, який надає своєчасну медичну допомогу. Крім того, раз на два тижні до нас приїжджають представники інших організацій».

– респондентка з Благодатного (переміщена до Вінницької області)

Однак після повернення респонденти не завжди могли скористатися тими мережами медичних послуг, якими користувалися раніше. Оскільки поїздки до м. Херсон стали надто небезпечними, жителі сільських населених пунктів натомість зверталися до медичних закладів у Миколаєві. Респондентка з Посад-Покровського розповіла, що у разі потреби невідкладної медичної допомоги сім'я їздить до Миколаєва або Херсона власним автомобілем. Після повернення в них уже не було налагоджених зв'язків із медичними працівниками. Респондентка з Киселівки зазначила, що лікарі в Миколаєві «не дуже охоче нас приймають», тоді як місцевий лікар порадив їй поїхати у Херсон, оскільки саме там було зареєстровано її декларацію з лікарем. Ці свідчення вказують на те, що медичні заклади, яким респонденти довіряли і доступ до яких спонукав їх повернутися додому, на практиці часто розташовувалися в місті, до якого стало важко дістатися.

Пересування та транспорт

Небезпека обмежувала повсякденне пересування, особливо в Херсоні. Дев'ять респондентів, сім з яких проживали в м. Херсон, повідомили про обмеження пересування в межах свого населеного пункту. Жителі міста уникали громадського транспорту через атаки дронів, користувалися таксі, щоб дістатися на прийом до лікаря, або утримувалися від відвідування церков і місць скупчення людей.

«Ну, громадським транспортом їздити дуже небезпечно через те, як його обстрілюють і скільки людей загинуло. Щоб пересуватися містом громадським транспортом, треба бути... камікадзе. Так, камікадзе, дуже сміливою людиною».

– респондентка з м. Херсон (переміщена у Германію)

У сільських населених пунктах респонденти розповідали про соціальний автобус, який курсує двічі на тиждень, повну відсутність громадського транспорту в Посад-Покровському, а також про необхідність їздити до Миколаєва замість Херсона для вирішення побутових, юридичних і медичних питань. Респондентка із села Посад-Покровське, яка пересувається за допомогою милиць, не може їздити до Херсона й зазначає, що їй «дуже важко... вирішувати свої справи в Миколаєві».

Особисті та міжособистісні фактори

Особисті стосунки та емоційні міркування були найчастіше згадуваними причинами повернення (24 із 30 респондентів). 19 респондентів назвали сімейні обставини, а 16 описали емоційну прив'язаність до місця походження. Оскільки така прив'язаність була поширеною, а майже всі респонденти (29 із 30) народилися у своєму населеному пункті або тривалий час там проживали, вона радше пояснює, чому після того, як повернення стало необхідним або можливим, респонденти обирали повернутися додому, а не до іншого місця, ніж те, чому вони повернулися саме в певний момент. Час повернення частіше визначали економічні, сімейні та практичні фактори, описані вище.

Прив'язаність до дому

Респонденти розповідали про свою прив'язаність до рідного дому, що формувалася завдяки тривалим інвестиціям у свою нерухомість (14 з 30 назвали нерухомість або землю як причину повернення), садам та присадибним ділянкам (10 з 30), а також усталеним зв'язкам із сусідами (7 з 30). Декілька респондентів протиставляли матеріальний комфорт під час переміщення відчуттю свободи вдома. Респондентка, яка повернулася з Німеччини, зазначила: «Там ти насправді не живеш, а просто існуєш».

«По-перше, це моє власне рішення – і це найважливіше... попри все, тут легше дихається».

– респондентка з м. Херсон (переміщена до Німеччини)

Для деяких респондентів (3 із 30) прив'язаність до дому поєднувалася з чітким усвідомленням небезпеки. Респондентка з м. Херсон розповіла, що вдома почувається «набагато спокійніше», «попри постійну систематичну загрозу обстрілів, дронових атак і дистанційного мінування». Респондентка з Киселівки зазначила, що «навіть попри те, що війна триває, дім якось зігріває». А респондентка із Благодатного сказала, що повернулася б, навіть якби «від будинку залишилася лише частина».

«Я повернулася сюди, наче додому. Я повернулася на свою рідну землю. Тут я зітхнула з полегшенням, бо знала, що я вдома».

– респондентка з Клапії (переміщена до Іспанії)

Сімейні обставини

Сімейні обставини (19 із 30 респондентів) виходили за межі обов'язків із догляду, які впливали на час повернення, і охоплювали возз'єднання з чоловіком, бажання бути поруч із родичами, які перебували в небезпеці, а також прохання батьків. Кілька жінок повернулися, щоб возз'єднатися з чоловіками, які залишилися вдома. Респондентка з Киселівки, яка була переміщена до Болгарії, повернулася через «вичерпання заощаджень і бажання жити у власному будинку поруч із чоловіком, адже сім'я має бути разом». **Ця тенденція відображає як склад вибірки (29 із 30 респондентів були жінками), так і те, що в цих домогосподарствах чоловіки залишалися вдома або поверталися раніше.** Для інших вирішальне значення мала сама можливість бути поруч із рідними. Респондентка з Киселівки, чий батько з інвалідністю залишився на тимчасово окупованій частині області, хотіла бути достатньо близько, щоб «відреагувати й одразу вирушити», сподіваючись вивезти батьків після завершення окупації.

«Батьки просили мене повернутися додому. "Чого ти там сидиш? Повертайся додому. Ми тут уже не в тому стані, щоб щось робити. Краще вже щось робити тут – наприклад, відбудовувати власний дім, – ніж жити там і платити за чуже житло"».

– респондентка з Посад-Покровського (переміщена до Хмельницької області)

Прив'язаність до громади та ширші соціальні зв'язки

Ще однією причиною повернення були зв'язки з місцевою громадою та соціальні зв'язки (7 із 30), що часто виражалося у бажанні перебувати серед знайомих людей. Літня респондентка з Херсона хотіла «бути ближче до своїх сусідів», описуючи своє оточення як місце, де «люди, наче родина». Респондентка з Клапаї зазначила, що, хоча її сини не були в Херсоні, «мої зв'язки тут, мої друзі, моє коло спілкування». А респондентка з Посад-Покровського повернулася, зокрема, тому, що «всі повертались... я там [у місці переміщення] залишилася сама».

Соціальна ізоляція під час переміщення була важливим чинником, що спонукав до повернення (11 із 30 респондентів). Респонденти розповідали про самотність, відчуття, що вони «наче в гостях», і неможливість облаштувати повноцінне життя. Одна з сімей із Киселівки описувала свій досвід так: «Ми весь цей час жили на валізах, сподіваючись, що завтра повернемося». Декілька респондентів зазначили, що майже не намагалися заводити нових друзів, оскільки планували повернутися додому. Інші описували втрату соціальної ролі: один респондент зі Швейцарії зазначив, що «там [у місці переміщення] ти ніхто, ніхто не знає твого імені».

«Мені цього вистачило. Досить. Мені було просто самотньо, сумно, самотньо й задушливо. Я плакала щодня. Я плакала щодня. Я хочу додому».

– респондентка з м. Херсон

(переміщена до Київської області)

Ставлення до респондентів у місцях переміщення було різним, і навіть позитивне ставлення не завадило їхньому поверненню. 10 респондентів розповіли про доброзичливе ставлення до них, зокрема про господарів, які приносили їм їжу, а в місці їхнього перебування утворилися спільноти інших переселенців із Херсонської області. Інші стикалися з ворожістю як за кордоном, так і в межах України. Респондентка, яка перемістилася до Івано-Франківської області, розповіла, що господарі «вважали, що ми винні в тому, що почалася війна. Для нас це було дуже боляче». Водночас респондентка з Благодатного зазначила: «Хай як нас приймали, хай якою гостинністю оточували, ми все одно хотіли повернутися додому». А респондентка, яка повернулася з Німеччини, сказала: «Там ти насправді не живеш, а просто існуєш».

Повернення відновлювало звичне оточення, але не завжди ту саму спільноту, яку респонденти залишили перед від'їздом. Як і у випадку з мережами медичних послуг, соціальні зв'язки, до яких вони поверталися, частково змінилися. Респонденти розповіли про діяльність районних комітетів, церков, бібліотек та волонтерських ініціатив, які допомагали у повсякденному житті. Одна респондентка з Херсона описала своїх колег як команду, з якою «ми живемо як одна сім'я». Водночас кілька респондентів зазначили, що сім'ї з дітьми виїхали, а серед тих, хто залишився, переважали люди похилого віку.

«Сім'ї з дітьми здебільшого виїхали, а ті, хто залишився, – це переважно літні люди. Переважно».

– респондентка з Благодатного

(переміщена до Миколаївської області)

Деякі респонденти, які повернулися (2 із 30), також стикалися з неприязним ставленням з боку тих, хто залишався. Респондентка з Киселівки розповіла, що спочатку деякі сусіди казали, що вони «втекли, як щури, а тепер повернулися», хоча стосунки покращилися в міру її реінтеграції. Респондентка з Херсона зазначила, що деякі жителі «не розуміють, чому ми виїхали».

Безпекові фактори та протидія постійним ризикам

Безпекова ситуація

Покращення безпекової ситуації рідко було причиною повернення; для більшості респондентів безпека була скоріше умовою повсякденного життя після повернення, ніж чинником, що спонукав до виїзду або повернення. 14 респондентів розповіли про безпекову ситуацію після повернення. Респонденти в Херсоні описували загрози з боку дронів, артилерії та керованих авіабомб, а також район, де «постійно пролітають снаряди». Одна з респонденток розповіла, що підліток із її району дістав осколкові поранення, коли дрон скинув боєприпас. Літня респондентка зазначила, що «обстрілюють і досі так само сильно, як і раніше», а інша очікувала, що дронів стане менше, проте «виявилося, що все трохи навпаки». Небезпека мала й інші прояви: у респондентки старшого віку обікрали житло на другий або третій день після повернення. Для кількох респондентів небезпека сприймалася як ціна, яку доводилося платити за інші пріоритети.

«Відчуття небезпеки. Постійне відчуття небезпеки. Але життєві обставини й сім'я вимагають іншого».

– респондентка з м.Херсон

(переміщена до Чехії)

Шість респондентів назвали безпекову ситуацію причиною повернення, причому в кожному випадку оцінка ґрунтувалася на порівнянні з умовами перебування в місці переміщення. 16 респондентів розповіли про власне відчуття безпеки під час переміщення. Дехто вперше відчув себе там у безпеці – респондентка в Чехії сказала, що почувалася «цілком психологічно захищеною». Однак інші опинилися в містах, які також зазнавали обстрілів, зокрема в Києві, Одесі та Кривому Розі. Респондент із м. Херсон повернувся з Києва під час інтенсивних обстрілів столиці, пояснивши своє рішення тим, що там «насправді навіть страшніше, ніж тут». Респондентка з Посад-Покровського дійшла висновку, що Одесу «бомбили частіше». Ще двоє вважали, що на момент їхнього повернення ситуація вдома була достатньо спокійною, а двоє інших посилалися на певні зміни на місцевому рівні, зокрема розмінування полів або встановлення захисних сіток над автомагістраллю. Обізнаність із місцевими загрозами також впливала на те, як респонденти оцінювали безпекову ситуацію в обох місцях. Респондент із м. Херсон зазначив, що після багатьох років обстрілів «можна визначити просто за звуком, куди воно летить і де впаде». Четверо респондентів, усі з сільських населених пунктів, заявили, що безпекова ситуація не вплинула на їхнє рішення. Респондентка з Благодатного пояснила це так: «Ніхто ніде не гарантує безпеки»

«Ні. Насправді тут, у Херсоні, стало ще небезпечніше. Але, як я й кажу, усе одно залишається туга за домом. Просто не можу. Не можу... Я навіть їздив до Польщі, у те безпечне місце. І не витримую там довше ніж три тижні».

– респондент з м. Херсон

(переміщений до Одеси)

Стратегії подолання незахищеності

Респонденти описали кілька стратегій подолання постійного ризику (16 із 30), 10 з них – у м. Херсон. Ці стратегії передбачали перебування в укриттях у підвалах або ванних кімнатах, стеження за повітряними тривогами та інформацією в місцевих інформаційних каналах, створення запасів необхідних речей і використання генератора, уникнення громадського транспорту та людних місць, а також участь у навчаннях із мінної безпеки й надання першої допомоги. Респондент із міста Херсон розповів, що дотримується «певних правил»: прислухається до звуків, озирається навколо й уникає відкритих, незахищених місць, зокрема прибережної зони. Там, де бракувало укриттів, можливості убезпечити себе були обмеженими. Респондентка з Посад-Покровського розповіла, що її родина ховається «під ковдрою», оскільки підвал засипало уламками.

Декілька респондентів розповіли, що звикли до віддалених вибухів, але не до тих, що лунають поблизу. Респондентка із міста Херсон зазначила: «Коли ти зараз перебуваєш в епіцентрі обстрілів, звикнути до цього неможливо». Для інших способом упоратися із ситуацією стало життя без планування на майбутнє: «Ми живемо одним днем, нічого не плануємо». Підтримку респондентам також надавали родина, сусіди та робота. Респондентка з м. Херсон розповіла, що її «коло спілкування, родина, робота» давали їй «сили та наснагу».

Незадоволені потреби після повернення

Близько половини респондентів повідомили про незадоволені потреби після повернення (16 із 30), причому багато з цих потреб збігалися з потребами під час переміщення. Найчастіше йшлося про доходи та стабільну роботу, ремонт житла й доступ до медичної допомоги, а також витрати на комунальні послуги та доступ дітей до освіти. Респондентка з м. Херсон узагальнила свої потреби так: «Житло, ремонт, дохід, працевлаштування та медична допомога». Загалом це були ті самі труднощі, про які респонденти розповідали під час переміщення, зокрема обмежені можливості працевлаштування, проблеми з житлом і доступом до медичної допомоги. Це свідчить про те, що повернення змінило обставини, у яких люди стикалися з незадоволеними потребами, але не усунуло самих проблем.

Потреби жителів м. Херсон і сільських населених пунктів загалом були подібними. Респонденти з обох типів населених пунктів згадували необхідність ремонту житла, доступу до лікарів і пошуку роботи. У Херсоні ремонт часто доводилося робити неодноразово. Одна з респонденток зазначила, що їй потрібно ремонтувати житло «через постійні обстріли та нові пошкодження, які постійно виникають». У сільських населених пунктах респонденти частіше говорили про підготовку житла до зими та поїздки до Миколаєва для отримання спеціалізованої медичної допомоги. У Киселівці виїзні прийоми лікарів, а також юридичні й психологічні консультації забезпечували «можливість отримати деякі послуги на місці».

Гуманітарна допомога сприяла задоволенню нагальних потреб, однак не давала змоги повністю їх покрити. 15 респондентів повідомили, що отримували допомогу після повернення, зокрема продуктові набори, одноразову грошову допомогу в розмірі 10 800 грн, кошти на придбання дров і палива, допомогу з оплатою опалення та комунальних послуг, а також покрівельні матеріали від іноземних донорів для відновлення пошкодженого будинку. 10 з цих 15 респондентів також повідомили про потреби, які залишилися незадоволеними.

Шість респондентів потребували фінансової допомоги, найчастіше для оплати ремонту, опалення, ліків або погашення накопичених боргів. Респондент похилого віку з м. Херсон розповів про «величезний багаторічний борг за газ». Чотири респонденти зазначили, що потребують юридичної допомоги, а інші просили організовувати психосоціальні заходи. Респондентка з Клапаї розповіла, як допомога психолога та групові заняття допомагали їй відволіктися «від думок про безпеку мого сина» та власну безпеку.

«Мені потрібна матеріальна та фінансова допомога. Але це залежить не від мене, а від держави – від того, яку допомогу вона зможе мені надати. Зокрема, допомогти з відновленням будинку та виплатити компенсацію за пошкоджене майно».

– респондентка з Благодатного (переміщена до Вінницької області)

Потреби людей, які повернулися, та непереміщених

Думки респондентів щодо того, чи відрізняються їхні потреби від потреб жителів, які ніколи не виїжджали, розділилися: 5 з 30 опитаних вважали, що відрізняються, тоді як 7 з 30 не бачили такої різниці. Ті, хто вбачав відмінності, здебільшого вказували на наслідки своєї відсутності, зокрема на масштаби пошкоджень житла та витрати, необхідні для відновлення сільськогосподарської діяльності:

«Звісно, мої потреби великі. Ну, якщо я займаюся сільським господарством, то й потреби в мене значні – треба ж забезпечувати господарство... Мені потрібно більше, тому що я маю все відбудувати заново. У мене є мета, певне завдання...»

– респондентка з Благодатного (переміщена до Вінницької області)

Одна з респонденток пояснила відмінність тим, яких втрат вона зазнала внаслідок переміщення:

«Ті, хто не виїжджав, довше перебували під постійною загрозою, але водночас зберігали стабільне повсякденне життя та роботу. А ті, хто виїхав, були змушені витрачати свої заощадження, втрачати роботу й шукати її знову».

– респондентка з Киселівки (переміщена до Болгарії)

Інша респондентка з м. Херсон зазначила, що виїзд дав їй «емоційний перепочинок від усього цього. На відміну від тих людей, які постійно перебувають тут».

Думки щодо майбутнього переміщення

Респонденти, які розмірковували над своїм рішенням, загалом не шкодували про повернення, навіть якщо їхні потреби залишалися незадоволеними. 12 респондентів прямо заявили, що не шкодують про своє повернення, хоча 9 з них також повідомили про незадоволені потреби. Респондентка з м. Херсон зазначила, що «жодної хвилини не шкодувала» про повернення, «попри те, що дрони кружляють, а ракети летять».

Респонденти висловлювали різні погляди щодо можливого повторного переміщення, від твердого наміру залишатися на місці до чітко визначених умов, за яких вони знову будуть виїжджати. Із 30 респондентів 18 заявили про намір залишитися у своєму населеному пункті. З цих 18 опитаних 13 також назвали умову, за якої вони знову виїхали б, тоді як п'ять не зазначили жодних таких умов; три з цих п'яти були віком 75 років або старші; літня пара з Херсона вирішила для себе: «Що буде, те буде. Ми все одно залишаємося тут». З інших 12 респондентів вісім назвали умови, за яких вони могли б знову виїхати, але не висловили чіткого наміру залишитися. Ще четверо не сформулювали однозначної позиції.

Умови, за яких респонденти були б готові знову виїхати, були досить чіткими. 10 респондентів зазначили, що виїхали б у разі суттєвого погіршення безпекової ситуації, зокрема посилення обстрілів, влучання ракети в їхню квартиру, поранення когось із близьких або виникнення ситуації, коли «просто стало б неможливо виходити на вулицю». Три респонденти з Херсона назвали повторну окупацію міста або просування російських військ у напрямку Миколаєва, а ще три заявили, що виїхали б лише в разі руйнування їхнього житла. Інші пов'язували можливий виїзд із порушенням базових умов життя.

«Якби почалися сильні обстріли – дуже сильні – і зник зв'язок, не було б їжі, гуманітарної допомоги, а тут залишилося б зовсім мало людей».

– респондентка з м.Херсон (переміщена до Норвегії)

Діти та літні родичі були серед основних причин, які респонденти називали як для повернення, так і для можливого повторного виїзду. Два респонденти, які мають дітей, назвали безпеку дітей головною причиною, через яку вони могли б знову виїхати. Респондентка з Посад-Покровського зазначила: «Якщо нас знову почнуть так обстрілювати, доведеться знову виїжджати. Адже з дитиною там залишатися неможливо». Респондентка з Киселівки сказала, що її плани «більшою мірою залежать від безпекової ситуації для дітей та їхнього розвитку». Для респондентів, які доглядали за літніми родичами, рішення про повторний виїзд залежало також від інших членів родини. Респондентка з Посад-Покровського розповіла, що не виїде без батьків, які відмовлялися навіть обговорювати можливість виїзду.

«Я не можу нічого передбачити. Я хочу залишитися, бо тут мої батьки – вони нікуди не поїдуть, – і мій обов'язок піклуватися про них. Їм уже за 80, тож мій обов'язок – бути тут, поки вони живі».

– респондентка з Киселівки (переміщена до Миколаївської області і м. Київ)

Коли респонденти розмірковували над тим, куди могли б виїхати в разі повторного переміщення, вони здебільшого називали найближчі міста, а не розглядали можливість знову виїхати за кордон. Респондент із м. Херсон зазначив: «Найдалі, куди я готовий поїхати, – це сусідня Миколаївська область». Інший респондент назвав Миколаїв або Одесу.

Висновок

Це якісне дослідження чинників повернення до небезпечних прифронтових районів Херсонської області продемонструвало, що **рішення про повернення визначалися поєднанням міжособистісних, економічних і практичних чинників, а не покращенням безпекової ситуації.** Прив'язаність до дому та родини були найчастіше згадуваними причинами повернення й пояснювали, чому респонденти вирішували повернутися саме додому, а не до іншого місця. Час повернення частіше визначався труднощами, з якими люди стикалися під час переміщення, зокрема вичерпанням заощаджень, витратами на оренду житла та відсутністю роботи. Водночас повернення ставало можливим за наявності певних умов удома, наприклад придатного для проживання будинку, роботи або родича, готового прийняти родину. Такі обставини часто ставали причиною прийняття рішень про повернення.

Повернення до м. Херсон і сільських населених пунктів відбувалося за різними сценаріями. Жителі сільської місцевості частіше планували повернення з урахуванням розмінування територій, ремонту та земельних питань. Водночас жителі Херсона частіше поверталися через те, що подальше перебування в місцях переміщення стало для них фінансово непосильним. Ці закономірності перетинаються з часом і місцем переміщення, тому їх слід розглядати як описові спостереження.

На момент повернення безпекова ситуація не покращилася, і респонденти не характеризували свої населені пункти як безпечні. Під час прийняття рішень про повернення, безпеку оцінювали порівняно з рівнем небезпеки в інших місцях або з огляду на певні зміни на місцевому рівні. Водночас більшість респондентів описували, як пристосовуються до постійного ризику, а декілька зазначили, що після їхнього повернення ситуація навіть погіршилася, проте вони все одно залишаються вдома. Як і в дослідженнях Сумської та Запорізької областей, проведених у межах цього циклу, повернення в цій вибірці відображало компроміс між постійним ризиком для фізичної безпеки та міжособистісними, фінансовими й психосоціальними труднощами, пов'язаними з подальшим перебуванням у вимушеному переміщенні.

Хоча переміщення супроводжувалося гуманітарними потребами та труднощами, повернення їх не вирішило. Власне житло позбавляло необхідності сплачувати оренду, проте водночас потребувало витрат на ремонт, опалення та оформлення документів; не завжди вдавалося знайти роботу; а безпечно скористатися послугами, яким довіряли, часто було складно, хоча обізнаність із системою охорони здоров'я була одним із чинників, які спонукали людей до повернення. Навіть після повернення члени родин нерідко продовжували жити в різних населених пунктах. Близько половини респондентів повідомили про незадоволені потреби, зокрема більшість тих, хто отримував гуманітарну допомогу. Втім, наявність незадоволених потреб не призвела до того, що респонденти почали шкодувати про своє повернення.

Насамкінець, повернення не слід розглядати як остаточний результат переміщення. Більшість респондентів, які мали намір залишатися вдома, водночас назвали умови, за яких знову виїхали б. Найчастіше йшлося про суттєве погіршення безпекової ситуації, загрозу для дітей або руйнування житла. Три респонденти вже неодноразово виїжджали та поверталися, а декілька інших були переміщені лише короткий час, перш ніж повернутися додому. Для гуманітарних організацій це свідчить про необхідність надавати допомогу людям, які залишаються у прифронтових населених пунктах, а також планувати евакуаційні заходи з урахуванням можливих повторних переміщень на короткі відстані, особливо для родин, члени яких уже проживають у різних населених пунктах.

Кінцеві примітки

1 Міжнародна організація з міграції (МОМ), Україна: Повернення додому з-за кордону: перешкоди реінтеграції, результати та наслідки для відновлення України, 2026 р. – https://dtm.iom.int/reports/ukraine-returning-home-abroad-reintegration-barriers-outcomes-and-implications-ukraines (англійською)
2 МОМ, Україна: Повернення додому з-за кордону: перешкоди реінтеграції, результати та наслідки для відновлення України, 2026 р. – https://dtm.iom.int/reports/ukraine-returning-home-abroad-reintegration-barriers-outcomes-and-implications-ukraines
3 МОМ, Україна: Повернення додому з-за кордону: перешкоди реінтеграції, результати та наслідки для відновлення України, 2026 р. – https://dtm.iom.int/reports/ukraine-returning-home-abroad-reintegration-barriers-outcomes-and-implications-ukraines
4 Міжнародна організація з міграції (МОМ), Україна: Звіт про повернення, Опитування загального населення, раунд 23, травень 2026 р. – https://dtm.iom.int/reports/ukraine-returns-report-general-population-survey-round-23-may-2026 (англійською)
5 УКГС ООН в Україні, План гуманітарних потреб і реагування на 2026 рік, розділ 3.4: Стратегічний пріоритет 4, січень 2026р. – https://humanitarianaction.info/plan/1515/document/ukraine-humanitarian-needs-and-response-plan-2026/article/34-strategic-priority-4-supporting-centrality-protection-vulnerable-idps-and-severely
6 МОМ, Україна: Звіт щодо внутрішнього переміщення в Україні, Опитування загального населення, раунд 11, грудень 2022 року – https://dtm.iom.int/sites/g/files/tmzbdl1461/files/reports/IOM_Gen%20Pop%20Report_R11_IDP_final_Publ.13122022.pdf (англійською)
7 УКГС ООН в Україні: Огляд гуманітарної ситуації, червень-липень 2025 року, 2025 р. – https://www.unocha.org/publications/report/ukraine/ukraine-humanitarian-situation-snapshot-june-july-2025
8 Незалежна міжнародна комісія з розслідування щодо України, «Вони полюють на нас»: систематичні атаки безпілотників проти цивільного населення в Херсоні (A/HRC/59/CRP.2), 28 травня 2025 р. – https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/hrbodies/hrcouncil/coiukraine/a-hrc-59-crp2-en.pdf (англійською)
9 Дані про місця та події збройних конфліктів (ACLED), «Бомбардування з метою примусу до капітуляції»: російські удари по цивільному населенню та інфраструктурі в Україні, 21 лютого 2025 р. – https://acleddata.com/report/bombing-submission-russian-targeting-civilians-and-infrastructure-ukraine (англійською)

10 ACLED, Війна в Україні: Як шість нових тенденцій формують перебіг конфлікту, 23 лютого 2026 р. – https://acleddata.com/report/ukraine-war-how-six-new-trends-are-shaping-conflict (англійською)
11 Моніторингова місія ООН з прав людини в Україні (HRMMU), «Захист цивільного населення в умовах збройного конфлікту — серпень 2026 року», 16 вересня 2026 р. – https://ukraine.ohchr.org/en/Protection-of-Civilians-in-Armed-Conflict-August-2026 (англійською)
12 REACH Україна, Повернення до небезпечних прифронтових територій: аналіз факторів, що сприяють поверненню, та досвід людей, які повернулися, у Сумській області, серпень 2026 р. – https://repository.impact-initiatives.org/document/impact/73e16f08/REACH_UKR_BRIEF_Unsafe-Returns-Sumska_August-2026.pdf
13 УКГС ООН в Україні, План гуманітарних потреб і реагування на 2026 рік, розділ 3.1: Стратегічний пріоритет 1, січень 2026р. – https://humanitarianaction.info/plan/1515/document/ukraine-humanitarian-needs-and-response-plan-2026/article/31-strategic-priority-1-supporting-most-vulnerable-who-remain-close-frontline
14 REACH Україна, Оцінка мультисекторальних потреб на (MSNA) на 2026 рік – Набір даних, вересень 2026 р. – https://repository.impact-initiatives.org/document/impact/4ed7bf0e/REACH_UKR_Dataset_MSNA_September-2026_external_revised.xlsx

Огляд методології

У рамках цього дослідження було застосовано якісний підхід для аналізу досвіду респондентів, які після періоду переміщення повернулися до небезпечних прифронтових районів Херсонської області (визначених як території в межах 0–30 кілометрів від лінії фронту). Дослідження було зосереджено на м. Херсон та чотирьох сільських населених пунктах: Киселівка, Посад-Покровське, Благодатне та Клапая.

Дані були зібрані за допомогою напівструктурованих глибинних інтерв'ю, проведених місцевим партнером REACH – організацією «Десяте квітня». Місця проведення інтерв'ю були обрані на основі консультацій з партнерами і зацікавленими сторонами, з урахуванням даних партнерських організацій щодо повернень і місцевої безпекової ситуації.

Загалом було проведено 30 інтерв'ю в період з 8 по 24 липня 2026 року. Інтерв'ю проводилися особисто, а місця та умови збору даних узгоджувалися з урахуванням безпекової ситуації.

Усі респонденти надали інформовану згоду перед участю, під час чого їх ознайомили з метою дослідження та поінформували про їхнє право відмовитися від участі в будь-який момент. Дані були анонімізовані, надійно збережені та доступні лише уповноваженому дослідницькому персоналу; аудіозаписи використовувалися виключно для транскрипції та аналізу й видалялися після завершення аналізу.

Респондентів відбирали за цільовою вибіркою через наявні контакти організації «Десяте квітня» та взаємодію з місцевими зацікавленими сторонами. Вибірка складалася з 29 жінок та одного чоловіка віком від 27 до 84 років, рівномірно розподілених між міськими та сільськими населеними пунктами: 15 інтерв'ю було проведено в м.Херсон і 15 – у сільських населених пунктах (8 – у Киселівці, 3 – у Посад-Покровському, 3 – у Благодатному і 1 – в Клапаї). 17 респондентів були переміщені в межах України, а 13 – за кордоном. За отриманими даними, для 18 респондентів переміщення розпочалося у 2022 році, а для 12 – у період із 2024 до 2026 року. Для респондентів, які виїжджали більше одного разу, зафіксована дата може стосуватися останнього переміщення, а не першого. Зокрема, щонайменше один респондент, для якого початком переміщення зазначено 2024 рік, раніше вже перебував у вимушеному переміщенні в межах України.

Дані інтерв'ю було проаналізовано за тематичними напрямками з метою виявлення повторюваних досвідів, поглядів та чинників, що впливають на рішення щодо повернення. Такі показники, як 19 з 30, вказують на кількість респондентів, в інтерв'ю яких згадувалася певна тема. Це мінімальні кількісні оцінки, які не відображають поширеності відповідного явища.

Обмеження

- Це якісне дослідження надає глибоке, контекстуальне уявлення про досвід повернення у досліджених населених пунктах; його результати не є статистично репрезентативними і не повинні трактуватися як такі, що відображають досвід людей, які повернулися, у всій Херсонській області або в інших прифронтових районах України загалом.
- Результати відображають ситуацію на момент збору даних (липень 2026 року). Оскільки безпекова ситуація в Херсонській області продовжує змінюватися, умови, що впливають на рішення про переміщення та повернення, а також власні оцінки респондентів щодо безпеки можуть змінюватися з часом. Зміни в національній або міжнародній політиці щодо переміщення та надання допомоги можуть також вплинути на актуальність конкретних висновків.
- Респондентів залучали через наявні контакти організації «Десяте квітня», що означає, що вибірка, ймовірно, є зміщеною в бік осіб, які вже мають зв'язки з наявними послугами та допомогою або знають про їхнє існування. Досвід більш ізольованих або важкодоступних людей, які повернулися, може бути відображений не повністю.
- Оскільки 29 з 30 респондентів – жінки, результати дослідження непропорційно відображають досвід жінок, а відомості про чоловіків-членів домогосподарств (зокрема чоловіків, які залишилися вдома або повернулися першими) часто є опосередкованими.
- З огляду на чутливий характер досвіду переміщення та повернення, деякі респонденти, можливо, не бажали обговорювати певні теми в повному обсязі. Відповідно, ризики, пов'язані з захистом, негативний досвід та стратегії подолання труднощів під час переміщення або після повернення можуть бути відображені не в повній мірі.

ПОДЯКИ

ЗА ФІНАНСОВОЇ ПІДТРИМКИ:

HAVEN Humanitarian Action through Volunteers, Enablers & Networks

Nonviolent Peaceforce · acted · Crisis Cell Ukraine · Relief Coordination Centre · IMPACT Initiatives · REACH PANDA AGORA · Center for Civilians in Conflict · Supported by: UKaid from the British people

Ukraine Response Consortium

* Цей звіт був підготовлений завдяки щедрій підтримці американського народу через уряд Сполучених Штатів. Відповідальність за зміст несуть організації IMPACT Initiatives та «Десяте квітня», і він не обов'язково відображає точку зору уряду Сполучених Штатів.

У ПАРТНЕРСТВІ З:

The Tenth of April
Civic organization

Про Ініціативу REACH

Ініціатива REACH сприяє розробці інформаційних інструментів та продуктів, які підвищують спроможність суб'єктів гуманітарної діяльності ухвалювати рішення на основі фактичних даних у контекстах надзвичайних ситуацій, відновлення та розвитку. Методології, які використовує REACH, охоплюють збір первинних даних глибинний аналіз, а вся діяльність здійснюється через механізми міжвідомчої координації гуманітарної допомоги. REACH – це спільна ініціатива організацій IMPACT Initiatives, ACTED і Навчального та науководослідного інституту – Програми ООН з використання супутникової інформації в оперативних цілях (UNITAR-UNOSAT).

REACH регулярно проводить дослідження прифронтових територій. За додатковою інформацією звертайтеся за адресами mackenzie.seaman@impact-initiatives.org або yehor.pavlenko@reach-initiative.org